

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ

ΤΕΥΧΟΣ 32

ΕΜΦΑΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2007

ΤΙΜΗ 10€

Ελληνική οικονομία

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

εξωστρέφεια

Δυναμική οικονομία,
δίκαιη κοινωνία

Πως διαμορφώθηκε το εκλογικό αποτέλεσμα

Τόποι και Πόλεις

ISSN 1108-4197
32>
9 771108 419001

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Τόποι και Πόλεις

Αλίκη Χατζοπούλου

Στέφανος Γερασίμου

Σκέψεις για την πραγματοποίηση ενός οράματος
ενοποίησης των παραδοσιακών οικισμών102

Ιωσήφ Στεφάνου

Ο ρόλος της φέρουσας ικανότητας
στην αειφόρο ανάπτυξη των νησιών115

Ρόιδω Μητούλα

Βαρβάρα Καραλή

Αστική ανάπτυξη μέσω των αναπλάσεων
παλιών βιομηχανικών κτιρίων122

Αθανάσιος Κ. Μπαλέρμπας

Η σημασία των «άυλων» αξιών στη φυσιογνωμία της πόλης.
Η περίπτωση της λογοτεχνίας135

Αγγελική Γ. Κωτσή

Από την ανάπτυξη της τεχνολογίας
στην αειφορία του αστικού τόπου143

Editorial	1
Βιβλιοκριτική	157
Πολιτισμός	167

Από την ανάπτυξη της τεχνολογίας στην αειφορία του αστικού τόπου

Αγγελική Γ. Κωτσή

Ι. Γενικά

Τα τελευταία χρόνια οι μεγάλες αλλαγές που παρατηρήθηκαν στο περιβάλλον του ανθρώπου, φυσικού και ανθρωποποίητου, ως αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης, των κοινωνικών αλλαγών που επακολούθησαν, της εξέλιξης της τεχνικής και της αλματώδους εξέλιξης της τεχνολογίας, οδήγησαν σ' ένα μεγάλο προβληματισμό για την προστασία και τη διάσωσή του.

Οι ανησυχίες για τη διάσωσή του άρχισαν να εμφανίζονται, όταν ο άνθρωπος διαπίστωσε ότι τα αποτελέσματα του «οράματος της κοινωνίας της αφθονίας» οδήγησαν στη διασπάθιση του φυσικού αποταμιεύματος, με αποτέλεσμα να χάνει τα βασικά αγαθά που διέθετε: τον αέρα, το νερό, το χώμα και τη φύση. Οι προβληματισμοί που άρχισαν σιγά σιγά να εκφράζονται και το θέμα των ορίων της ανάπτυξης που άρχισε να τίθεται (Διακή-

ρυξη της Στοκχόλμης το 1972) οδήγησαν σε μια προσπάθεια ανασχεσης της ιδεοληψίας της οικονομικής ανάπτυξης με τη διάσκεψη του Ρίο το 1992¹ και την προσφορά ενός νέου οράματος της «βιώσιμης ανάπτυξης» ως ποιοτικής ανάπτυξης, ως ισόρροπης δηλαδή ανάπτυξης ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων. Η διακήρυξη που ακολούθησε ήταν στην πραγματικότητα μια εξαγγελία αξιών, οι οποίες πρέπει να καταστούν έννομα αγαθά, ενώ η Agenda '21 που τη συμπλήρωσε προσπαθούσε να συνενώσει το Δίκαιο της Ανάπτυξης με το Δίκαιο του Περιβάλλοντος σε μια προσπάθεια τερματισμού της σύγκρουσης ανθρώπου – γαίας. Ο θεμελιώδης κανόνας ορίζει εκ προοιμίου ότι κάθε οικονομική δραστηριότητα πρέπει να είναι φιλική προς το περιβάλλον και κατοχυρώνεται η λεγόμενη «βιώσιμη» ή «διηνεκής» ή «αειφόρος» ανάπτυξη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση με άρθρα των διατάξεων και αρχών

της Συνθήκης του Maastricht, προσπαθεί να προωθήσει την ισορροπία του περιβάλλοντος με μια βιώσιμη οικονομική και κοινωνική πρόοδο,² εγκαταλείποντας την κλασική οικονομική θεωρία της ανάπτυξης (αντιμετώπιση της οικονομίας, ως αυτόνομου ανθρωπογενούς συστήματος) και εντάσσοντάς την ισότιμα στα ανθρωπογενή συστήματα. Εδώ, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά η αειφόρος ανάπτυξη, ως βασικός στόχος πολιτικής.

Τα αποτελέσματα του «οράματος της κοινωνίας της αφθονίας» οδήγησαν στη διασπάθιση του φυσικού αποταμιεύματος, με αποτέλεσμα να χάνει τα βασικά αγαθά που διέθετε: τον αέρα, το νερό, το χώμα και τη φύση

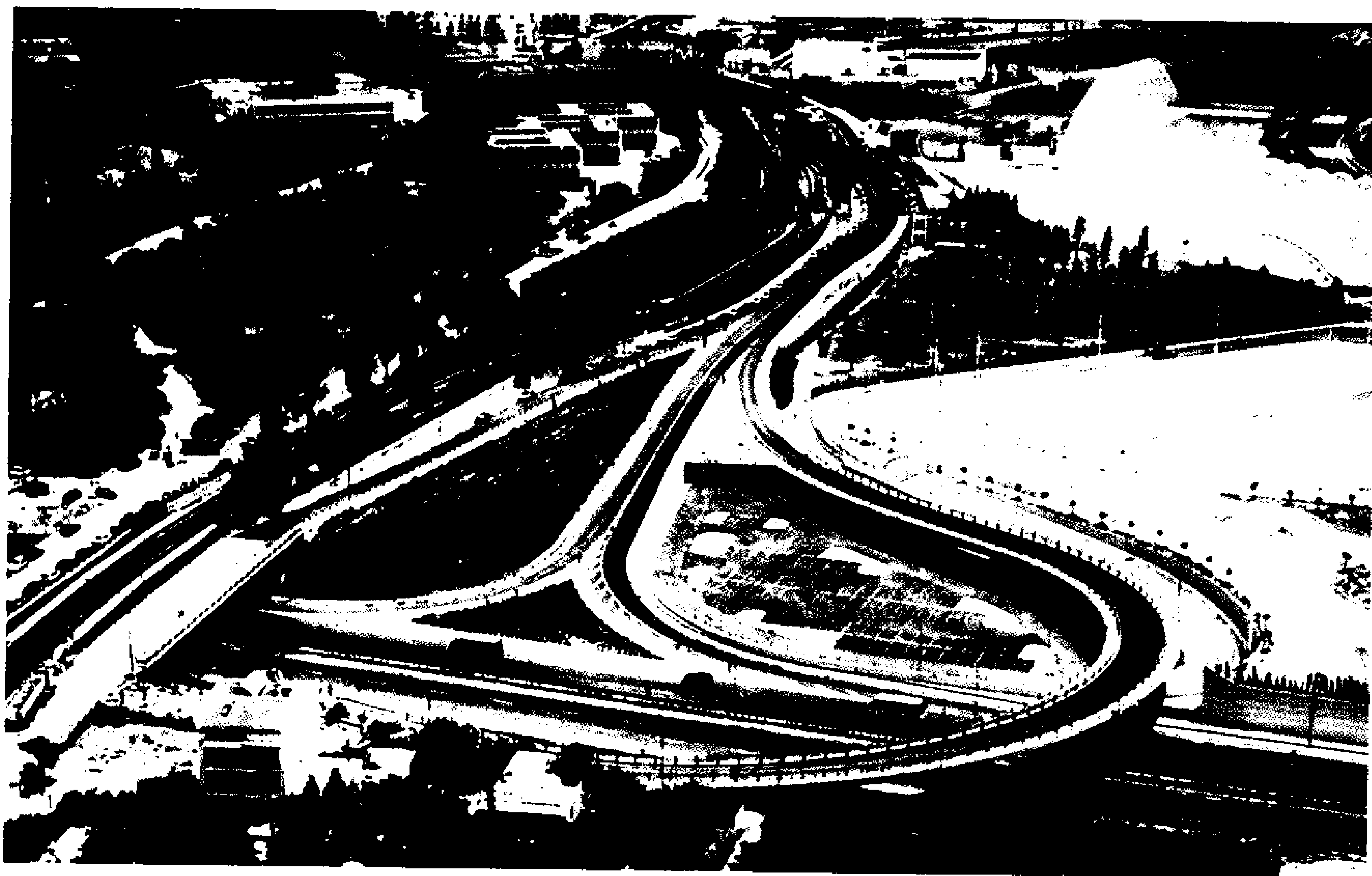
Πέρα από τις επιφυλάξεις και την κριτική που μπορεί να ασκήσει κανείς, δεν μπορεί να μην παραδεχτεί ότι υπάρχουν διαφορές στο νέο δίκαιο του περιβάλλοντος από το παλιό, αλλαγές στον τρόπο αντιμετώπισής του και ένας μεγάλος προβληματισμός πάνω στον προσδιορισμό του περιβάλλοντος και τη διάσωσή του. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Ένωση από το 1990 προχωράει στην έκδοση βίβλων και κατευθύνσεων για το αστικό περιβάλλον.³

Το 1990 κυκλοφορεί από την Ευρω-

παϊκή Επιτροπή, η *Πράσινη Βίβλος για το Αστικό Περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Για πρώτη φορά η Ε.Ε. ασχολείται με την αντιμετώπιση της αστικής ρύπανσης, του οικοδομημένου περιβάλλοντος και της φύσης στην πόλη, η οποία είναι συνυφασμένη εδώ με δυναμικές, όπως: οικονομική (κέντρο πληροφόρησης και παραγωγής), κοινωνική (παροχές κοινωνικής μέριμνας), πολιτιστική (σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως παραδοσιακή βάση ζωής, και με εμπορικές δραστηριότητες) και πολιτική (παροχή στα άτομα ευκαιριών για ελεύθερη διαμόρφωση ατομικών και δημόσιων αξιών).

Το 1991, οι Ευρωπαίοι αρχιτέκτονες διατυπώνουν, με τη *Λευκή Βίβλο για την Αρχιτεκτονική της Ευρώπης του Αύριο*, σειρά προβληματισμών και διαπιστώσεων σχετικά με τα προβλήματα των ευρωπαϊκών πόλεων, τα οποία τα εντοπίζουν στα κέντρα των

πόλεων, στα προάστια και στις περιφέρειες και τέλος στους φυσικούς ελεύθερους χώρους που τείνουν να εξαφανιστούν. Διαπιστώνεται, επίσης, εδώ ότι με την αντιμετώπιση της δόμησης μόνο ως οικονομικής διάστασης, διακυβεύεται η ποιότητα του «πολιτισμού στις πιο πρακτικές εκδηλώσεις του οικονομικού, επιστημονικού και κοινωνικού ρόλου της πόλης» και ακόμη ότι η ανάπτυξη της τεχνολογίας έχει διευκολύνει τη ζωή των ανθρώπων, αλλά έχει συγχρόνως οδηγήσει σε επιβάρυνση και κατα-

Τα τεχνικά έργα που υλοποιούνται στην εποχή μας επιφέρουν μεγάλες και εκτεταμένες, πολλές φορές, αλλαγές στο περιβάλλον.

στροφή του περιβάλλοντος. Οι κατευθύνσεις που δίνονται στη συνέχεια είναι όχι μόνο οικονομικού και πολιτικού, αλλά και κοινωνικού περιεχομένου.

Το 1998 η πολιτική της Ε.Ε. για τη βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού περιβάλλοντος εκφράζεται μέσα από μια ανακοίνωση που εξέδωσε με τίτλο *Αειφόρος Αστική Ανάπτυξη στην Ε.Ε.: Πλαίσιο Δράσης*, το οποίο απέβλεπε, όπως αναφερόταν, «στην ενίσχυση και αποκατάσταση του ρόλου των ευρωπαϊκών πόλεων ως χώρων κοινωνικής και πολιτισμικής ολοκλήρωσης, ως πηγών

ευημερίας και αειφόρου ανάπτυξης και ως βάση δημοκρατικής διακυβέρνησης» και διεπόταν από συγκεκριμένες αρχές, οι οποίες επιχειρούσαν να υλοποιήσουν τους συγκεκριμένους στόχους του πλαισίου.

Το 1999, το συμβούλιο των αρχιτεκτόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης καταθέτει ένα επιστημονικό εγχειρίδιο για την αντιμετώπιση θεμάτων στην κατασκευή κτιρίων, σε συνδυασμό με το περιβάλλον και την εξοικονόμηση ενέργειας. Πρόκειται για τον *Πράσινο Βιτρούβιο*, μια άποψη για τον οικολογικό σχεδιασμό, μια πρόταση που

προωθεί το συνδυασμό θετικών λύσεων στη χρήση, στη διάρκεια ζωής και στην εκτέλεση των κατασκευών, παράλληλα με την ευμορφία των κτιρίων. Δεν ασχολείται, όμως, καθόλου με την αντιμετώπιση του ανθρωπίνου οικο-συστήματος ως πεδίου στο οποίο πραγματοποιείται η ανθρώπινη δημιουργία.

Όλες αυτές οι ενέργειες για το αστικό περιβάλλον, που κινούνται περισσότερο στο επίπεδο των προσεγγίσεων, των προτάσεων, των κατευθύνσεων, των αρχών και λιγότερο στο επίπεδο ανάληψης δράσης, οδήγησαν στη συνειδητοποίηση της ανάγκης ανασύστασης και αναπαραγωγής του, όχι μόνο ως φυσικό οικοσύστημα, αλλά ως χώρος που εμπεριέχει την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική του διάσταση.

Εδώ ακριβώς, υπεισέρχεται ένας άλλος προβληματισμός, που επικεντρώνεται στην έννοια του περιβάλλοντος ως χώρου όπου εκτυλίσσεται η ανθρώπινη περιπέτεια.

II. Περιβάλλον, άνθρωπος και τεχνολογία

Κατά τη συστημική επιστήμη, «περιβάλλον είναι το μεγασύστημα το αποτελούμενο από οικοσυστήματα και ανθρωπογενή συστήματα που βρίσκονται σε σχέσεις δυναμικής αλληλεπίδρασης. Τα μεν οικοσυστήματα είναι οργανωμένα σύνολα έμβιων συστημάτων και φυσικών συστημάτων (βιοτόπων), τα δε ανθρωπογενή είναι

συστήματα μετατροπής της ύλης, της ενέργειας και της πληροφορίας. – ενέργειας και πληροφορίας που σχεδιάζει, εκτελεί και διαχειρίζεται ο άνθρωπος κατά τη δυναμική αλληλεπίδρασή του με τα οικοσυστήματα».⁴ Το ανθρώπινο οικοσύστημα, όμως, διαφέρει από τα άλλα έμβια οικοσυστήματα, γιατί μέσα σ' αυτό διαβιώνει ο άνθρωπος, διαμορφώνονται οι σχέσεις του και εκφράζονται οι συμπεριφορές του, που διαφοροποιούνται μέσα στην ιστορία των κοινωνιών. Περιβάλλον, θα μπορούσαμε να πούμε, είναι ο χώρος δράσης του ανθρώπου, ο οποίος είναι ο δημιουργός και διαχειριστής των ανθρωπογενών συστημάτων μέσα στα οποία ζει και δραστηριοποιείται. Είναι, όμως, και ο χώρος όπου αναπτύσσεται κάθε δημιουργία, αλλά και η συλλογική συνείδηση της ανθρώπινης κοινωνίας που εκφράζεται ως «πολιτισμός» της, υλοποιείται δε μέσα από τους κανόνες μιας συλλογικότητας, τους κανόνες δηλαδή, της συνύπαρξης. Ο χώρος αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο, του οποίου τα διάφορα μέρη βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους και λειτουργούν τελικά ως ολότητα. Είναι επομένως ένα «μέγεθος με ποικίλες διαστάσεις» που καθορίζεται από αυτό που βιώνει ο άνθρωπος και που δεν υποτάσσεται σε συγκεκριμένα χωρικά πλαίσια. Ο χώρος ο συγκεκριμένος, ο πληρωμένος με τα προσωπικά και συλλογικά βιώματα, γίνεται για τον άνθρωπο ο «Τόπος»,⁵ το πεδίο δηλαδή, όπου σε συγκεκριμένες στιγμές πραγματώνονται συγκεκριμέ-

νες χωρικές σχέσεις, στενά συνδεδεμένες με τη σύσταση των κοινωνικών ομάδων, και όπου διαπλέκονται ο χώρος της καθημερινής εμπειρίας με τον χώρο το νοητικό, που εμπεριέχει συγχρόνως το ψυχολογικό, το συναισθηματικό, το συμβολικό, τον χώρο του ονείρου και του μύθου.

Οι χωρικές πλέον σχέσεις πραγματώνονται σε κάποια στιγμή της ύπαρξης και της συνύπαρξης. Η στιγμή ως χρονικό μέγεθος εμπεριέχει και το ξεπέρασμά της. Ο χώρος δεν είναι, λοιπόν, παρά μια διάσταση του χρόνου και γίνεται αντιληπτός με χρονικές προσεγγίσεις, ενώ αντίστροφα ο χρόνος βιώνεται ως διαδοχή χωρικών εντυπώσεων, ως κίνηση και φυσική αλλαγή ή ως κοινωνική αλλαγή, ως ιστορικό δηλαδή γεγονός.⁶ Χώρος και χρόνος, λοιπόν, ανήκουν σε ένα σύνολο οργανωμένο στο σύστημα διαστάσεων. Χώρος ποσοτικά μετρήσιμος ή μη μετρήσιμος αντιστοιχεί σε χρόνο ποσοτικά μετρήσιμο ή όχι.

Μέσα σ' αυτό το σύστημα ο άνθρωπος οργανώνει τον ατομικό και τον κοινωνικό του μικρόκοσμο. Τα όριά του στο χώρο και στο χρόνο, όμως, είναι πεπερασμένα, πράγμα που του δημιουργεί προβλήματα (βιολογικά, κοινωνικά, οικονομικά, ανταλλαγών και σχέσεων) και τον γεμίζει με αμφιβολία και φόβο. Εμφανίζεται έτσι επιτακτική η ανάγκη της διεύρυνσής τους. Μέσα από τα επιτεύγματα της τεχνικής ο άνθρωπος προσπαθεί να επεκταθεί, να κατανοήσει την κοινωνία του, τον κόσμο που τον περιβάλλει, να ελέγξει τη φύση και να κυριαρχήσει

στο σύμπαν. Η σχέση του ανθρώπου με τις επεκτάσεις του δεν μπορεί να ιδωθεί ξεκομμένη από τις τεχνικές που διαθέτει.

Τα τεχνικά αντικείμενα εξελίσσονται διαρκώς, γίνονται όλο και πιο πολύπλοκα ενσωματώνοντας μια γνώση χειρισμού και εξειδικεύοντας τη λειτουργία τους.⁷ Μεταξύ εργαλείου και μηχανής υπάρχει μεγάλη απόσταση από πλευράς πολυπλοκότητας. Η μηχανή διακρίνεται από το εργαλείο από την αξίωσή της για αυτοματισμό. Δεν διαθέτει όμως ακόμη πλήρη αυτονομία, την οποία θα εξασφαλίσει στη συνέχεια μέσω της ηλεκτρονικής, για να εξελιχθεί σε μηχανικό σύνολο με σύστημα μεταβίβασης εντολών και ελέγχου από κεντρικό όργανο μέσα από κάποιο πρόγραμμα. Φτάνουμε έτσι από την τάση μίμησης των οργάνων του ανθρώπου με το εργαλείο και την επέκτασή τους στη συνέχεια με τη μηχανή, στην υποκατάστασή τους από τους υπολογιστές.

Το χαρακτηριστικό των τεχνολογιών είναι ότι δημιουργούν σύστημα, δίκτυο, περιβάλλον. Τεχνολογία, θα μπορούσαμε να πούμε, είναι ο λόγος που σχετίζεται με την τεχνική, που σκοπεύει να περιγράψει και να εξηγήσει την ανάπτυξη των διαθέσιμων τεχνικών ή το σύνολο των τεχνικών, από τη στιγμή που αυτές δημιουργούν σύστημα.⁸ Η τεχνολογία τείνει να επιβληθεί ως περιβάλλον, ως χώρος υλικός και μη υλικός, ως χώρος της πληροφορίας και της κοινωνικοποίησης. Κατά τη χρήση της τεχνικής το άτομο δεν περιβάλλεται από αυτήν, γίνεται

«Η είδηση της εικόνας είναι παραπλανητική. Αυτή η αναλογία πράσινου και τσιμέντου έχει ανατραπεί προ πολλού στην Αθήνα.»

[ΘΕΑΘΗΝΑΙ *Athens from on high*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2007.
Φωτογραφίες: Θανάσης Σταυράκης, Κείμενα: Κυριάκος Μαντούβαλος]

σώμα μ' αυτήν, συνδέεται με κάποια από τις γραμμές του δικτύου της, όπου ενεργοποιούνται και ανταλλάσσονται τρόποι αντίληψης και συμπεριφοράς, ωθώντας το να προσαρμόσει τα αντιληπτικά και γνωστικά του σχήματα στο καινούριο τεχνικό περιβάλλον και υπό την πίεση του χρόνου που αυτό του επιβάλλει. Η ανάπτυξη όμως του ατόμου, θέμα πολύ πιο πολύπλοκο, είναι το αποτέλεσμα της σχέσης της κοινωνίας του, του πολιτισμού του και του τεχνικού της περιβάλλοντος.⁹ Μένει να δούμε στο καινούριο περιβάλλον που διαμορφώνεται μέσα από αυτή τη σχέση, με την ορθολογική οργάνωση της τεχνολογίας που δεσπόζει, με τους χρόνους που του επιβάλλονται, με τη διαρκή τεχνική τελειοποίηση, με την εκμηδένιση των αποστάσεων, με την ταχύτητα της επικοινωνίας, με την απώλεια της εμπειρικής σχέσης με τον κόσμο, με την αντιληπτική και γνωστική ανάπτυξη του ατόμου, όπως αυτή διαμορφώνεται, πώς οργανώνεται, τελικά, ο χώρος του, πώς αντιλαμβάνεται το χρόνο του και πώς βιώνει στο χώρο την ιδιαίτερη καθημερινή ταυτότητά του, προσωπική και συλλογική. Η αντίληψη του χώρου πραγματοποιείται μέσα από τις αισθήσεις του ανθρώπου, την κίνησή του σ' αυτόν, τη γνώση του και τις τεχνικές που διαθέτει. Μέσω των αισθήσεων και της κίνησής του, μέσα από την εμπειρική του σχέση με τον κόσμο, παίρνει τις διάφορες πληροφορίες που θα τον βοηθήσουν, με τις γνώσεις που διαθέτει, να συνθέσει την εικόνα του χώρου.

III. Περιβάλλον και πρόοδος: Πορεία μέσα στο χρόνο

Αν εξετάσουμε τη σχέση περιβάλλοντος και προόδου διαχρονικά, θα δούμε ότι κατά την εξέλιξη των κοινωνιών η γνώση του χώρου ξεκινάει από τους μύθους. Οι κοσμολογικοί μύθοι, κατά τις εποχές της ανθρώπινης ιστορίας όταν τα διαθέσιμα εργαλεία δεν λειτουργούσαν παρά ως προέκταση των οργάνων του σώματος του ανθρώπου και η σχέση του με το περιβάλλον ήταν εμπειρική, αποκωδικοποιούσαν τη γλώσσα του κόσμου και έλεγχαν κοσμικές αλήθειες.¹⁰ Ο πραγματικός χώρος τότε, πεδίο έκφρασης ενστίκτων, παρορμήσεων, φόβων, συγκινήσεων, λειτουργώντας ως στοιχείο ενοποιητικό των αντιθέσεων, παρουσιαζόταν ενιαίος και αδιάσπαστος. Τα ανθρωπογενή συστήματα αυτή την περίοδο των κοινωνιών ήταν ενταγμένα, θα λέγαμε, στα οικοσυστήματα. Στην αρχαία πόλιν μπορεί, πλέον, τα διαθέσιμα εργαλεία του ανθρώπου να εξελίχθηκαν, ν' άρχισαν να ξεπερνούν την απλή μίμηση των οργάνων του και να γίνονται απλά μηχανήματα που πολλαπλασιάζουν τη δύναμή του, όμως η γνώση του περιβάλλοντος συνεχίζει να είναι εμπειρική. Στη βυζαντινή κοινωνία, η τεχνολογία που θα συντελούσε στη μεγιστοποίηση της παραγωγής ή στη διεύρυνση της εξουσίας δεν φαίνεται να υπήρξε ιδιαίτερα ανεπτυγμένη, από όσο είναι δυνατόν να έχουμε πληροφορίες. Αυτό αρχί-

ζει να συμβαίνει από την Αναγέννηση, όταν η τεχνική και η τεχνολογία αρχίζουν να αναπτύσσονται με πιο γρήγορους ρυθμούς. Τα τεχνικά βήματα που παρατηρούνται στο χώρο της παραγωγής έχουν ως αποτέλεσμα μια νέα οργάνωση του χρόνου και του χώρου. Ο χώρος της εμπειρίας του επεκτείνεται εφόσον τα τεχνικά έργα επιτρέπουν την ενοποίησή του κι η ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας επιτρέπει την εξάπλωσή του έξω από τα ευρωπαϊκά όρια μέσω των ανακαλύψεών του. Ένας καινούριος χώρος προκύπτει, διευρυμένος, ενοποιημένος, ορ-

στο περιβάλλον, καθώς και σημαντική φθορά στα οικοσυστήματα. Η επίδρασή τους, όμως, παραμένει τοπική και επιτυγχάνεται σημαντικός βαθμός ανακύκλωσης της ενέργειας.

Από το 19ο αιώνα έχουμε τη ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας, με την εισβολή και εξάπλωση της μηχανής στη ζωή και οργάνωση των παραγωγικών δομών των δυτικών κοινωνιών. Ο αυτοματισμός μπαίνει στο εργοστάσιο για να «βάλει τον άνθρωπο στη μηχανή», ο οποίος την υπακούει περισσότερο απ' ό,τι την ελέγχει.¹² Η ορθολογική οργάνωση των παραγωγικών δυνάμεων πάνω σε νέες βάσεις είχαν ως συνέπεια τον συνεχώς αυξανόμενο καταμερισμό της εργασίας, την ολοένα και μεγαλύτερη εξειδίκευση, τη διαρκή επιδίωξη της τυποποίησης που οδήγησαν στην ορθολογική οργάνωση και στον κατακερματισμό του χώρου και τη διάσπαση του χρόνου σε διαδοχικές χρονικές στιγμές. Η ιδέα της συνεχούς προόδου του ανθρώπου, ως εξέλιξη του πολιτισμού και κύριο χαρακτηριστικό της «νεωτερικότητας» τείνει να ταυτιστεί με την οικονομική ανά-

Η χωρητικότητα, η αντοχή και η ανοχή των οικοσυστημάτων είναι πεπερασμένη. Οι οποιεσδήποτε παρεμβάσεις οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τη φέρουσα ικανότητά τους που είναι το απαραβίαστο όριο ανάπτυξης των ανθρωπογενών συστημάτων

γανωμένος με τις αρχές και τις αξίες των κατακτητών, που επιτυγχάνεται κυρίως, με τη δίωξη των πολιτισμικών διαφορών.¹¹ Ένας χώρος όλο και περισσότερο ομοιόμορφος, ελεγχόμενος και μετρήσιμος σε διαστάσεις ή σε χρηματική αξία. Τα μεγάλα τεχνικά έργα που υλοποιούνται σε αυτή την εποχή επιφέρουν μεγάλες και εκτεταμένες, πολλές φορές, αλλαγές

πτυξη, στο όνομα της οποίας λεηλατήθηκε ανελέητα το πλανητικό περιβάλλον. Οι αξιολογήσεις των οικονομικών αποτελεσμάτων και των ενεργειών των στόμων αποτιμώνται με τους όρους της παραγωγικότητας, της αναγκαιότητας, της χρησιμότητας και της αποδοτικότητας. Καθετί «άχρηστο» και «περιττό» εξοστρακίζεται ως μη παραγωγικό.

Η ανατροπή των κοινωνικών δομών που επακολούθησε, οι νέες κοινωνικές σχέσεις, η χαλάρωση των κοινωνικών δεσμών, η μείωση της συλλογικής έκφρασης στη νέα ατομοκεντρική κοινωνία που διαμορφώθηκε, άλλαξαν και την οργάνωση του χώρου ο οποίος, κατακερματισμένος πλέον τώρα καλείται να καλύψει τις ολοένα αυξανόμενες ποσοτικές ανάγκες μιας καινούριας καθημερινότητας. Στερημένος από την ποιοτική του διάσταση γίνεται λειτουργικός, απρόσωπος, ποσοτικά μετρήσιμος, ομοιόμορφος και ομοιογενής, άρα ελέγξιμος. Η ορθολογική του αυτή οργάνωση εμποδίζει το άνοιγμα στη φύση (που εκπροσωπεί το ανεξέλεγκτο, αλλά και τη φυγή) και δεν επιτρέπει να εισβάλουν η έκπληξη, το απρόβλεπτο, το μυστήριο, η επιθυμία, η χαρά, ο φόβος και το πάθος που παραμένουν λανθάνοντα και επομένως ανεξέλεγκτα, με αποτέλεσμα να φορτίζουν το άτομο με επιθετικότητα. Ανολοκλήρωτο πλέον αυτό, υπό την πίεση πάντα του χρόνου, ζει μέσα σε ένα περιβάλλον χωρίς φαντασία, χωρίς δικές του αναφορές, που δεν του παρέχει πληρότητα, δεν του προκαλεί συγκίνηση και εκδηλώνει μια καταστροφική συμπεριφορά προς αυτό, έκφραση επιθετικότητας προς τον ίδιο του τον εαυτό.

Το άτομο, με τη βοήθεια της επιστήμης, ζει τώρα μια πραγματικότητα που την έχει κατανοήσει αρκετά. Η γνώση του δεν είναι πλέον μόνο εμπειρική, αλλά η μεγάλη εξειδίκευση που επήλθε το τροφοδοτεί με γνώσεις σε πολλούς επί μέρους τομείς, το δυσκο-

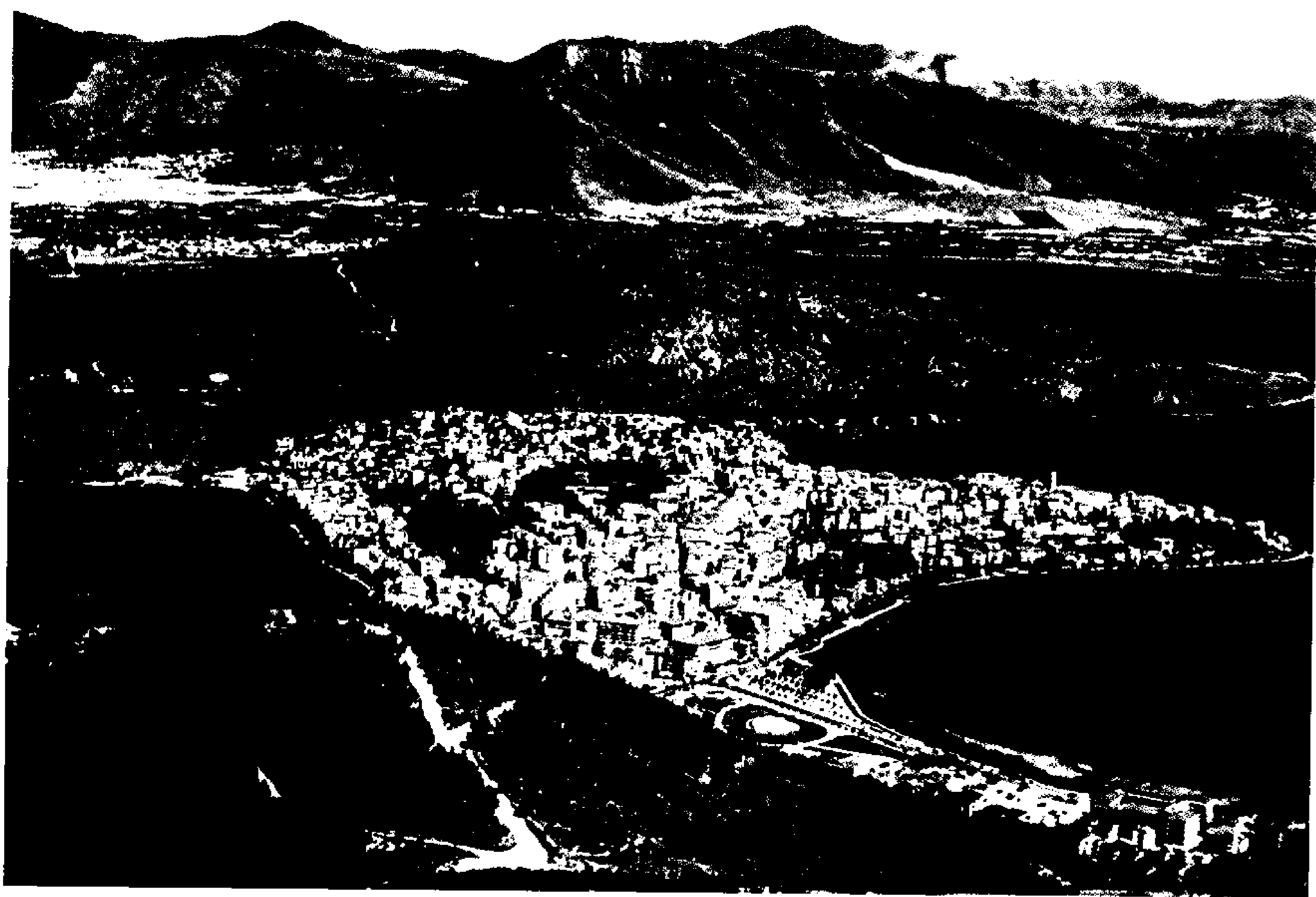
λεύουν όμως στη σύνθεση και διαμόρφωση μιας ενιαίας εικόνας των πραγμάτων. Τα τεχνικά μέσα που διαθέτει του επιτρέπουν τη χωρική επέκτασή του, τον έλεγχο πάνω στη φύση και στους άλλους, πράγμα που του δίνει την αίσθηση της εξουσίας και την ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας. Προσπαθεί να προβάλει στο περιβάλλον το μέγεθος της ανθρώπινης δύναμής του, της κυριαρχίας του στον κόσμο και της πνευματικής του επάρκειας. Η ύπαρξή του γίνεται το κέντρο του κόσμου. Το παρόν του είναι η μεγάλη αξία. Το μέλλον του και οι γρήγορες αλλαγές του είναι η μεγάλη του αγωνία. Το παρελθόν του δεν το έχει ανάγκη. Μπορεί ανέξοδα να απαλλαγεί από αυτό.

Ο άνθρωπος σηματοδοτεί την κυριαρχία του στη φύση υψώνοντας δομές που τείνουν προς τον ουρανό. Όσο πιο ψηλά τα κτίρια, τόσο πιο ισχυρός αισθάνεται. Όσο πιο επιβλητικά, τόσο η κυριαρχία του στο σύμπαν και στον κόσμο είναι αναμφισβήτητη. Όσο ελέγχει τη φύση ακυρώνοντάς την ή και αναιρώντας την, τόσο η παντοδυναμία του επιβεβαιώνεται. Στο επίπεδο, όμως, της κίνησής του, στο επίπεδο που βιώνει καθημερινά τη σωματική του διάσταση, η εικόνα του χώρου που δημιουργήσε παρουσιάζεται αμείλικτη, απειλητική για να του θυμίζει πόσο δυνατός αλλά και πόσο «μικρός» είναι, πόσο μεγάλος είναι ο χώρος του, αλλά και πόσο κατάφερε να στενέψει τον ορίζοντά του, πόσο μπορεί να υψωθεί προς τον ουρανό αλλά συγχρόνως πώς κα-

τάφερε να χάσει αυτόν τον ουρανό, πόσο έχει τη δυνατότητα να κινηθεί, αλλά και πόσο δυσκόλεψε ο ίδιος την κίνησή του, πόσο έχει τη δυνατότητα να επεκταθεί αλλά και πόσο εγκλωβίστηκε σε «πηγάδια», εικόνα ίσως του εσωτερικού του πηγαδιού που τον περιορίζει, τον αγχώνει, τον καταπιέζει, αλλά και τον προστατεύει. Τον προστατεύει από την κίνηση για δράση, από τη δημιουργία που φοβίζεται, από την έκθεσή του στο φως.

Θα πρέπει να επισημάνουμε, εδώ, ότι οι εξελίξεις της τεχνικής και της τεχνολογίας τον 20ό αιώνα ήταν ραγδαίες, με αποτέλεσμα οι συνθήκες του τεχνικού περιβάλλοντος, όπως αυτές διαμορφώθηκαν, να οδηγήσουν στη διαφοροποίηση των συμπεριφορών και των σχέσεων των ατόμων και στην αλλαγή του τρόπου βίωσης του περιβάλλοντός τους. Μετά τις μηχανικές τεχνικές, που μιμούνται το χέρι και τα μέλη του ανθρώπου (κινητικές) και της οπτικοακουστικής, που επεκτείνουν τα αισθητηριακά όργανα (αισθητηριακές), ήρθαν οι τεχνικές της κυβερνητικής για να υποκαταστήσουν την εξυπνάδα του (νευρο-μιμητικές).¹³ Τα τελευταία χρόνια, με την εξέλιξη της ηλεκτρονικής μπήκαν στην υπηρεσία του ανθρώπου οι μηχανές με την τεχνητή νοημοσύνη. Η εντατικοποίηση της ίδιας της τεχνικής συνθέτει, εκ νέου, ένα περιβάλλον τεχνοφυσικό και τεχνοπνευματικό. Η ανάπτυξη των τεχνικών συστημάτων γίνεται συνώνυμο της προόδου. Πιο γρήγορα, πιο μακριά, πιο άυλα, λιγότερο εμπειρικά, πιο πολύπλοκα είναι η λογική της τεχνικής

ανάπτυξης. Και εδώ μπαίνει ένα θέμα ορίων. Μέχρι που μπορεί να φτάσει; Υπάρχει επομένως ένα διαρκές ρίσκο που εμπεριέχει την επιτυχία αλλά και την αποτυχία. Όλο και σε πιο σύγματομα χρονικά διαστήματα το σύστημα προσκρούει σε δομικά όρια που το αναγκάζουν σε καινούριες εφευρέσεις και αντικαταστάσεις. Υπάρχει, λοιπόν, μια διαρκής αλλαγή και μια εναλλαγή προσπάθειας και παραίτησης. Η διαρκής εξέλιξη του συστήματος, η διεύρυνση του τεχνικού περιβάλλοντος που δημιουργείται, η εξάπλωση του δικτύου της τεχνολογίας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, γίνεται σκοπός για τον οποίο μπορούν να θυσιάσουν πόροι, άνθρωποι, μέσα, περιβάλλον και κυρίως αξίες, με επακόλουθο μια μεγάλη ρευστότητα αρχών και την ανάγκη ύπαρξης τότε συμβόλων. Ο μύθος για τον άνθρωπο, στο περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί, είναι πλέον άχρηστος ως εξοικείωση με το άγνωστο. Είναι η επιστήμη και η φιλοσοφία που απαντούν σ' αυτά. Να παράξω, όμως, μύθο σημαίνει να ανακαλύψω και να εκφράσω τις διάφορες πλευρές μου μέσα από μια ενότητα. Η αποσπασματική αποκάλυψη των εικόνων του προσώπου μου ενέχει τον κίνδυνο της αποδοχής και μίμησης άλλων προτύπων, ως εκφραστών της δικής μου υπόστασης. Η έλλειψη όμως ενότητας του προσώπου μου σημαίνει αδυναμία σύλληψης του περιβάλλοντός μου ως ολότητα. Η προβολή του επομένως στο χώρο, ως έκφραση της υπόστασής μου, θα παράγει χώρο κατακερματισμένο και η

Καστοριά. Πόλη και περιβάλλον. Ισορροπία στο χώρο και στο χρόνο.

αποσπασματική αντιμετώπιση του περιβάλλοντός μου μοιραίο επακόλουθο. Φυσικό ήταν, λοιπόν, οι πρώτες προσεγγίσεις διάσωσης του περιβάλλοντος να είναι μονομερείς.

IV. Προς μία αειφορία του αστικού τόπου

Ο βιομηχανικός πολιτισμός της δύσης, επιδιώκοντας διαρκώς την οικονομική γιγάντωσή του, η οποία ταυτίστηκε με την ανάπτυξη και την πρόοδο, αποδείχτηκε αδίστακτος μπροστά στις τεράστιες καταστροφές του φυ-

σικού περιβάλλοντος. Ως αντίλογο σ' αυτή την πραγματικότητα, η «οικολογική συνείδηση», σε μια ακραία θέση, προτείνει την επιστροφή στην απλή διαχείριση της φύσης, για την προστασία και ισορροπία των οικοσυστημάτων και ιδίως τη διατήρηση των ειδών, χωρίς να δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στον άνθρωπο και το ανθρώπινο κατοικείν. Παρόλη τη μονομερή αντιμετώπιση του θέματος, είναι θετικό το γεγονός ότι τίθεται πάλι το θέμα της ζωτικής σημασίας των οικοσυστημάτων ως αναντικατάστατης φυσικής βάσης των ανθρωπογενών συστημάτων.

Η αρχή της «βιωσιμότητας», που προέκυψε στη συνέχεια ως εναρμόνιση οικοσυστημάτων και ανθρωπογενών συστημάτων, ως συνεξέλιξη δηλαδή φύσης και πολιτισμού, και της «σειφορίας» ως διασφάλιση, ανασύσταση και ανασυγκρότηση του περιβάλλοντος, αρνούνται την παντοδυναμία της αγοράς και αντιμετωπίζουν το περιβάλλον ως σύστημα οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό.

Το περιβάλλον όμως ως βιωμένος χώρος, ως «τόπος» δηλαδή, έχει και μία άλλη διάσταση, τη «φανταστική».¹⁴ Είναι η διάσταση, όπως αναφέρθηκε ήδη, η νοητική που ανήκει στη σφαίρα των συναισθημάτων, των συμβόλων του λόγου και του μύθου. Είναι το πεδίο ανάπτυξης νοημάτων που εκφράζονται μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, εμπεριέχονται στη φυσιογνωμία του και αποτυπώνονται στην εικόνα του, η οποία συλλαμβάνεται μέσω αυτού που ονομάζουμε τοπίο,¹⁵ μέσω δηλαδή της αντιληπτικής εικόνας του συνόλου των χαρακτηριστικών του που προσφέρει ένας τόπος. Και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά (συναισθηματικά και ιδεολογικά) δεν μπορούν να αποδοθούν από ποσοτικές παραμέτρους και ποιοτικές προδιαγραφές που να αφορούν μόνο στη λειτουργία του, στην υλικοτεχνική υποδομή του και στις μετρήσιμες επιπτώσεις του στο περιβάλλον, αλλά από εκείνες που θα επιτρέπουν στον άνθρωπο την ανασυγκρότηση και ανασύνθεση εικόνων, που θα πραγματοποιείται μέσα από το σύνολο των αισθήσεών του και την

κίνησή του στο χώρο, ώστε να εγκαθιδρύεται μια συναισθηματική σχέση με το περιβάλλον, πράγμα που θα του επιτρέπει να το βιώνει και όχι απλώς να το καταναλώνει. Μιλάμε στην ουσία για έναν επανασχεδιασμό, μια ανασύνθεση και ανασυγκρότηση των χαρακτηριστικών και των ιδιοτήτων του βιωματικού χώρου. Στην πραγματικότητα, για μια σειφορία του τόπου, μέσα από τη διάσωση, ανασύνθεση και ανασυγκρότηση της φυσιογνωμίας του, που θα αποδίδεται μέσω του τοπίου του.

Ο άνθρωπος επηρεάζεται άμεσα από τα ανθρωπογενή συστήματα, τόσο, από την ποιότητα της δομής τους (περιβάλλον κατοικίας, πόλης, εργασίας...), όσο και από τις συνέπειες των κατασκευών και τις λειτουργίες των δομών (απόβλητα, ρύπανση...). Επηρεάζεται, όμως, και έμμεσα από τα ίδια τα συστήματα από τη στιγμή που γίνονται τα ίδια περιβάλλον, απαιτώντας την προσαρμογή σ' αυτά των λειτουργιών του ανθρώπου ή των νοητικών και αντιληπτικών μηχανισμών του. Στο τεχνολογικό περιβάλλον, όπως αυτό διαμορφώνεται και εξελίσσεται σήμερα, παρατηρείται η διείσδυση του «εικονικού» που συνεπάγεται την αλλοίωση της αίσθησης του «πραγματικού» και οδεύει, ως φαίνεται, στη συμπαρουσία του πραγματικού και του εικονικού, του βιώματος και της παράστασής του. Η ίδια η λειτουργία της τεχνολογίας καθώς και η παγκοσμιοποίηση της πληροφορίας και των προτύπων μέσω αυτής οδήγησαν σε έκπτωση, σε μεγάλο βαθμό, της αντι-

ληπτικής πρόσληψης μέσω της σωματικής εμπειρίας, προϋπόθεση για τη διαμόρφωση των συναισθημάτων, γεγονός που δυσκολεύει ακόμη περισσότερο την πρόσληψη της αντιληπτικής εικόνας του χώρου: του χώρου της βιομηχανικής εποχής, του ήδη διασπασμένου και κατακερματισμένου.

Η ανασύνθεση και ανασυγκρότηση του χώρου, με τρόπο που να αποκαθίσταται η ενότητά του, να διασφαλίζεται η ποιοτική και σημαντική διάστασή του, καθώς και η διασφάλιση της σωματικής σχέσης του ανθρώπου μ' αυτόν καθίστανται πλέον εμφανείς για να μπορέσει να λειτουργήσει αυτός ως τόπος. Αυτό απαιτεί:

1. Προώθηση μελετών με αντικείμενο τον εντοπισμό αυτών των παραγόντων που υπεισέρχονται στην οργάνωση και στο σχεδιασμό του «Τόπου», για μια αντιληπτική εμπειρία του ατόμου μέσα στο χώρο του, όπου το λειτουργικό και ορθολογικό θα διαπλέκεται με το αισθητηριακό, συναισθηματικό και τα οποία δεν μπορούν να ιδωθούν ανεξάρτητα από το περιβάλλον το κοινωνικό, ιδεολογικό, πολιτιστικό και τεχνικό, που επηρεάζουν τον τρόπο δημιουργίας εικόνων και εντυπώσεων του εγκεφάλου.
2. Καταγραφή αυτών και σύνταξη προδιαγραφών που πρέπει να περιλαμβάνονται στις μελέτες οργάνωσης και σχεδιασμού του χώρου. Επισημαίνεται ότι είναι απαραίτητη η αξιοποίηση των στοιχείων ήδη υπάρχουσών μελετών (μελέτη πά-

νω στη φυσιογνωμία της πόλης που εκπονήθηκε από το ΕΜΠ για λογαριασμό του ΥΠΕΧΩΔΕ).

3. Θεσμοθέτησή τους ώστε να καταστεί υποχρεωτική η εφαρμογή τους κατά τη σύνταξη μελετών.
4. Εφαρμογή τους κατά την υλοποίηση της μελέτης, απαραίτητη προϋπόθεση για την διασφάλιση της αειφορίας του τόπου.

Αξίζει να επισημανθεί εδώ ότι η χωρητικότητα, η αντοχή και η ανοχή των οικοσυστημάτων είναι πεπερασμένη. Οι οποιεσδήποτε παρεμβάσεις οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τη Φέρουσα Ικανότητά τους (Αρχή 6 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης για οικισμούς εξαπλούμενους εις βάρος της υπαίθρου), που είναι το απαραίτητο όριο ανάπτυξης των ανθρωπογενών συστημάτων. Πέραν αυτού του ορίου δεν υπάρχει πλέον ανάπτυξη, αλλά αποσταθεροποίηση και εντροπία, καταρχήν του οικοσυστήματος και ύστερα του ανθρωπογενούς συστήματος.¹⁶ Θα μπορούσαμε στο σημείο αυτό να μιλήσουμε για φέρουσα ικανότητα της αντιληπτικής εικόνας ενός τόπου, σε επίπεδο χρήσεων, λειτουργιών, αισθητηριακό, νοητικό και φαντασιακό. Παραβίαση του ορίου της αντιληπτικής του εικόνας τον αποστερεί από το νόημα του και τη σημασία του, με αποτέλεσμα να χάνεται η έννοια και η λειτουργία του ως «Τόπου». Θεσμική βοήθεια γι' αυτό το ζήτημα μας προσφέρει η Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων του άρθρου 24 του Συντάγματος. ▲

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- ¹ Δεκλερής, Μ., «Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος: Αρχές της Βιωσίμου Αναπτύξεως», άρθρο στο περιοδικό *Περιβάλλον και Δίκαιο*.
- ² Όπως 1.
- ³ Στεφάνου, Ι., Τσουδερός, Ι., Μητούλα Ρ. (2000), *Ο Περιβαλλοντικός Σχεδιασμός των Πόλεων και η ευρωπαϊκή του διάσταση*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ.
- ⁴ Όπως 1.
- ⁵ Στεφάνου, Ι. Στεφάνου Ιουλία, (1999), *Περιγραφή της εικόνας της πόλης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ.
- ⁶ Giedion S. (1961), *Space, Time and Architecture*, Harvard.
- ⁷ Sauvageot A. (2003), *L'épreuve des sens*, puf.
- ⁸ Όπως 7.
- ⁹ Hall E. T., (1990), «Le langage silencieux», Seuil coll. Points Essais.
- ¹⁰ Eliade, M., «Aspects du mythe», Idées / Gallimard.
- ¹¹ Ρηγοπούλου, Π., (1988), «Αυτοματοποιητική», εφημερίδα *Άποψη*.
- ¹² Όπως 7.
- ¹³ Όπως 7.
- ¹⁵ Κωστή, Α., (2000), κεφ. 6, *Ο Μύθος του Τόπου – Χώρος και Μύθος*, εις *Η Φυσιогνωμία της Ελληνικής Πόλης*, ΕΜΠ και ΥΠΕΧΩΔΕ.
- ¹⁶ Στεφάνου, Ι., (2000), Εισαγωγή, «Εννοιολογικές Παραδοχές», εις *Η Φυσιогνωμία της Ελληνικής Πόλης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ και ΥΠΕΧΩΔΕ.
- ¹⁷ Όπως 1.

.....
Η κ. Αγγελική Γ. Κωστή είναι αρχιτέκτων – πολεοδόμος, υποψήφια διδάκτωρ
του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.